

ГЛИНЯНА К. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.122:364.4-053.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.11>

ВИЗНАЧЕННЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЗАХИСТ» ТА «ОХОРОНА» ПРАВ ДИТИНИ

На сучасному етапі розвитку України, виникла реальна потреба для виникнення нового відношення до цілої низки понять і категорій, що відповідають новому витку в удосконаленні цивільного і сімейного права.

Інтереси дітей, реально існуючі соціальні явища і їх правовий захист повинні здійснюватися в залежності від характеру існуючого інтересу дитини, при цьому необхідне існування загальної зацікавленості в його найбільш доцільному задоволенні.

Вирішення даної проблеми багато в чому залежить від менталітету суспільства, можливо, саме з цим фактором пов'язано неприйняття багатьох «європейських цінностей», зокрема тих, які безпосередньо пов'язані із захистом інтересів дитини.

Диференційований підхід до таких понять як «правовий захист» і «правова охорона» дитини, які стосуються насамперед для того, щоб у законодавця було чітке уявлення про те, про що саме йдеться, і наскільки в тому чи іншому випадку є необхідність конкретно в правовому захисті.

Протягом багатьох десятиліть існувала ситуація, коли величезна кількість соціальних, економічних факторів, що впливають на розвиток дитини, тісно взаємодіяли з нормами цивільного права і були націлені на одну і ту ж мету – захист прав дитини, проте формулювання цієї мети було занадто абстрактним, лише в загальному вигляді.

У цих умовах закріплення в законодавстві України, особливо в Сімейному кодексі, поняття «захист прав та інтересів дитини» це не просто використання традиційного поняття «захист прав і законних інтересів дитини», а введення в правовий обіг поняття, наповненого новим змістом, і вимагає свого законодавчого закріплення як юридичного терміну, в якому в змістовному плані були враховані всі основні специфічні аспекти захисту прав та інтересів дитини.

Ключові слова: *правовий захист, правова охорона, держава, сім'я, правове регулювання, гарантії, захист прав дитини, приватна особа, шлюб.*

Glinyana K. M. Definition and correlation of the concepts of “protection” and “protection” of children’s rights

At the current stage of Ukraine’s development, there is a real need for a new approach to a number of concepts and categories that correspond to a new round in the improvement of civil and family law.

Children’s interests, actual social phenomena and their legal protection must be carried out depending on the nature of the child’s existing interest, while the existence of a general interest in its most expedient satisfaction is necessary.

The solution to this problem largely depends on the mentality of the society, perhaps the rejection of many “European values”, in particular those directly related to the protection of the child’s interests, is connected with this factor.

A differentiated approach to such concepts as “legal protection” and “legal protection” of a child, which are primarily concerned with ensuring that the legislator has a clear idea of what exactly it is about, and how much legal protection is specifically needed in this or that case.

For many decades, there was a situation when a huge number of social and economic factors affecting the development of the child closely interacted with the norms of civil law and were aimed at the same goal - the protection of the rights of the child, but the formulation of this goal was too abstract, only in in general.

In these conditions, the concept of “protection of the rights and interests of the child” is not simply used in the legislation of Ukraine, especially in the Family Code, but rather the introduction into legal circulation of a concept filled with new content and requires its own legislative consolidation as a legal term, in which all the main specific aspects of protecting the rights and interests of the child would be taken into account in a meaningful way.

Key words: *legal protection, state, family, legal regulation, guarantees, protection of children's rights, private person, marriage.*

Постановка проблеми. Ставши суб’єктом міжнародного права, Україна робить усе можливе для того, аби бути рівноправним членом світової спільноти, і одним із кроків у цьому напрямку є приведення норм національного законодавства у відповідність до норм міжнародного права про права та свободи людини, громадянина, а також наближення рівня життя свого народу до рівня загальноєвропейських стандартів. Згідно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 року, сім’я є природним і основним осередком суспільства та має право на захист з боку суспільства та держави (ст. 23). Проблема забезпечення прав дитини – одна з наболілих проблем людства. Діти внаслідок вікових особливостей розвитку становлять групу осіб, що характеризується наївністю, довірливістю, залежністю від інших осіб, піддатливістю до різних маніпуляцій та зловживань із боку дорослих. Вони є однією з найменш захищених верств населення.

На сьогодні питання про правові аспекти захисту прав дитини набуло особливої актуальності. Протягом багатьох років турбота держави про дітей отримала свій розвиток в численних нормах цивільного та сімейного права, метою яких було здійснення державної охорони дітей. Соціально-економічна ситуація, що склалася в пострадянський період у країнах колишнього Радянського Союзу не обійшла стороною і Україну. Сьогодні ми зіткнулися з поглибленням протиріч різного характеру, які безпосередньо торкнулися охорони прав і законних інтересів неповнолітніх, загостренням проблеми їх соціальної адаптації. Нова правова реальність зажадала і нового ставлення до принципів, що визначають цивільно-правовий статус особистості взагалі й дитини зокрема [1, с. 417].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки в роботах сучасних юристів розглядалися різноманітні аспекти правового захисту дітей, багато з них не втратили своєї актуальності і в сучасних умовах, такі як проблеми формування та реалізація державної політики, щодо захисту цивільних прав дітей в Україні, в публікаціях таких авторів як М. М. Біленська, А. В. Дакал, К. Є. Дубовицька, Л. Кривачук, Є. М. Лібанова, Р. А. Майда-ник, Н. О. Опольська, Я. Ф. Радиш, проблемами захисту немайнових прав дитини за цивільним правом України займалися І. В. Жилінкова, О. Козак, Т. В. Лобанова, Є. А. Мухамєдова, К. Е. Поджаренко, Р. О. Стефанчук, А. О. Янчук, дослідженням механізму міжнародного права, щодо захисту прав дітей стали предметом наукових праць О. І. Вінгловської, Н. М. Оніщенко О. Л. Львова, Л. Ю. Малюги, Д. Морісон, С. Л. Сунєгіна та багатьох інших.

Мета статті полягає в тому що сьогодні постає нагальна потреба у визначні та обґрунтуванні сучасних поглядів щодо таких основних категорій як «правовий захист» і «правова охорона» дитини.

Виклад основного матеріалу. Термінологічна адекватність використовуваних певних понять, в даному випадку мова йде про таких як «правовий захист» і «правова охорона» дитини, лежить в основі професійної компетентності, що дозволяє більш чітко розмежувати ці поняття як в теоретичному так і в практичному аспектах.

У контексті нашого дослідження це положення має особливе значення і перш за все для створення законодавчої бази, яка була б не декларативною, а заснованою на специфіці, як правового так і соціального статусів дітей в рамках цивільного права.

Аналіз сучасної юридичної літератури, в першу чергу, вітчизняної дає можливість зробити висновок про те, що єдиної точки зору про тотожність або нетотожність даних понять немає, але оскільки в рамках функціонування, вони, по суті справи, виконують основні функції права – регулятивну й охоронну, то, безумовно, не можуть розглядатися як суміжні категорії.

Ми дотримуємося точки зору, заснованої на необхідності розмежування цих близьких, але нетотожних термінів.

При розгляді понять «правовий захист» і «правова охорона» дитини, безумовно, не можемо торкнутися такого питання як обсяг і зміст даних термінів, що дозволило б розмежувати їх без шкоди можливості їх прагматичного застосування.

Надалі це дало б можливість розібратися і в такому понятті як «самозахист», з огляду на те, що мова йде про певну специфіку правозастосування даного поняття, пов'язаної з цілою низкою обставин і, насамперед, таких як вік, психологічний стан, рівень соціалізації, тощо.

Дефініції досліджуваних нами понять, як, втім і будь-яких інших, передбачає, перш за все, їх точність і однозначність, навіть за умови, якщо за низкою ознак вони можуть бути тотожними.

Академічний тлумачний словник української мови надає наступні тлумачення: «захист – дія за значенням захищати, захистити та захищатися, захиститися...; заступництво, охорона, підтримка, брати під захист – заступатися за кого, що-небудь, захищати від посягань, нападу і т. ін.»; «охорона, дія за значенням охороняти, спеціальна служба, що охороняє» [2 с. 824].

У вітчизняній юриспруденції вживається також таке слово, як термінопоняття, отже, правові поняття структурно і змістовно виражаються в мовних формах визначення, судження, згорнутого судження, тощо. Використовуючи семантичні та синтаксичні характеристики правових понять, можна виявити їх співвідносність з фактами та висновками – двома найважливішими компонентами їх структури [3, с. 94].

Питання про розмежування досліджуваних нами понять з точки зору «співвідносити з фактами та висновками» дуже важливий, оскільки в різні часові періоди вітчизняної історії, в цілому, і історії правої думки, зокрема, не завжди це положення знаходило свій відбиток, особливо в законодавчій практиці, коли, наприклад, ті чи інші висновки робилися, поза конкретних фактів, що вільно або мимоволі призводили до можливості підміни понять.

Складність розмежування таких термінів, як «правовий захист» і «правова охорона» дитини, полягає ще й у тому, що, по суті справи, ніколи в юридичній літературі не піднімалося питання про визначення меж їх використання як в теорії, так і на практиці.

На наш погляд, алгоритм дослідження даних понять може бути наступним: 1) початковий етап, на якому ще неможливо охопити всі аспекти розробки, і тим більше запропонувати по ним апробовані результати, оскільки вони розглядаються в суто певному ракурсі, а саме – правовий захист і охорону прав дитини; 2) визначення основних підходів, з пропозицією можливих конкретних варіантів; 3) розгляд їх співвідношення не тільки з точки зору подібності, аналогії, але можливості кореляції в залежності від конкретного етапу дослідження.

Слід звернути увагу і на такий важливий фактор, як розв'язання термінологічної проблеми, тільки в контексті їх соціальної обумовленості.

Ми неодноразово стикаємося з тим, що будь-які проблеми пов'язані з необхідністю захисту і охорони прав дитини в законодавчому плані, вирішуються з використанням традиційних понять, оскільки власного термінологічного і класифікаційного апарату, заснованого на істотній специфіці будь-якого питання, пов'язаного з проблемою реалізації прав дитини поки не існує.

Однак, слід визнати, що це досить складна проблема, оскільки кожен раз виникає питання, а чи потрібно це робити там, де з цим справляються традиційні поняття, тому ми вважаємо, що така необхідність виникає тільки в тому випадку, коли мова може йти про їх змістовності, того чи іншого тлумачення, чи обмеженості, коли виникає потреба дещо іншого підходу до традиційних понять в умовах нової правової реальності, а також нових підходів до її сприйняття.

З усього вищесказаного ми можемо зробити наступні висновки: на початковому етапі дослідження, втім як і на наступних, ми повинні в повній мірі, скористатися тим, що запропонована нами методологія, заснована на синергетичному підході дає нам можливість використання необмеженого числа напрямків дослідження, однак ця «комплексність» логічно завжди повинна бути спрямована на облік оцінки потреб та інтересів дитини.

Як ми вже відзначали вище, оскільки на початковому етапі неможливо охопити всі аспекти даної проблеми, ґрунтуючись на будь-яких апробованих результатах, то безумовно, в першу чергу, необхідно з'ясувати наскільки специфіка дослідження саме прав дитини впливає з того, що ми можемо говорити про специфічність понять «правовий захист» і «правова охорона» дитини.

На наш погляд, це пов'язано перш за все з тим, що в практиці законотворчості величезну роль грає необхідність однозначності юридичного терміну, оскільки не поняття, а саме юридичний термін функціонує в контексті правових актів.

Семантична однозначність даних термінів протягом багатьох років приводила до їх ототожнення, але якщо ми говорили про специфіку використання в рамках дослідження прав дитини, то звичайно, необхідно розмежувати їх правовий зміст. І тут можемо перейти до другого етапу – визначення основних підходів, з пропозицією конкретних варіантів; для цього ми могли б говорити про однозначності тих чи інших юридичних термінів, але повинні повністю відповідати змісту правового поняття, яке, у свою чергу, має бути достатньо однозначним, інакше кажучи, наповнене точним смисловим визначенням, і хоча це досить складний і тривалий процес (оскільки вимагає всебічного підходу з позиції різних дисциплін), він є необхідним етапом дослідження.

У цьому плані питання про смислове визначення досліджуваних понять набуває особливого значення, наприклад, емоційно – смислове відношення до понять «захист» і «охорона» прав дитини, засноване на традиційному досвіді їх сприйняття і використання в нормах цивільного права України має істотну відмінність.

Однак, коли ми говоримо про захист і охорону прав дитини з урахуванням потреб і інтересів, і якщо навіть за багатьма ознаками вони і можуть бути тотожними, то все ж ми говоримо про різні поняття, оскільки навіть в найзагальніших питаннях, таких як захист інтересів в сім'ї, колективі, охорони основних, вже закріплених в законодавчих актах права, ми не можемо орієнтуватися тільки на те, як ці юридичні терміни використовуються в Цивільному кодексі України при визначенні захисту цивільних прав та інтересів особистості (гл. 3 ст. 5).

Оскільки, під захистом розуміється «встановлені законом вид і міра можливого впливу на суспільні відносини, що зазнала протиправний вплив, з метою відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права. Визначення такої поведінки через право (можливість) або через обов'язок залежить від суб'єкта здійснення такої діяльності, а також волевиявлення учасника цивільних правовідносин, права якого піддавалися несприятливого вплив [4, с. 42].

У Сімейному кодексі України, а також в Законі України «Про охорону дитинства» [5] не міститься деталізація потреб і інтересів дитини з точки зору психологічних аспектів її розвитку в залежності від віку і засвоєння їм соціального досвіду.

У зміст поняття «соціальний досвід» не входить тільки набуття дитиною певних знань будь-яких навичок, оскільки це складний і тривалий процес, що охоплює і такий фактор як формування основних потреб, що формуються в ході взаємодії з навколишнім світом.

На даному етапі розвитку дитини необхідне формування такого захисного механізму, який би в повній мірі, допоміг уникнути внутрішнього конфлікту, оскільки у неї поступово розвивається інтерес до власного внутрішнього життя, і в залежності від віку до неї приходить усвідомлення суперечливості своїх потреб, які самостійно вона не може усунути, тому що не розуміє природу їх виникнення, яка досить часто безпосередньо пов'язана з етапами кризи, пов'язаного з віковими змінами.

На нашу думку, саме в такі періоди розвитку, захист прав дитини, а в разі необхідності, правовий захист прав та інтересів, не може ґрунтуватися тільки на тих визначеннях захисту прав і охоронюваних законів інтересів, які закріплені законодавством України.

По-перше, тому що, в конкретному розумінні наші «захисти прав дитини», поняття «захист прав», як в цілому, так і зокрема, набагато ширше як за змістом, так і за обсягом тим поняттям, яке є в законодавстві України, оскільки реалізація справжніх потреб і інтересів дитини залежить від цілих факторів, які можуть задовольнятися не тільки правовими засобами, а й за допомогою моральних, економічних та інших цінностей, заснованих на оцінці нервово-психологічного стану дитини.

В даному контексті, на наш погляд, введення в законодавство понять, що дозволяють в повній мірі захищати права дитини будуть, в будь-якому випадку, мати оцінювальний характер, з точки зору наскільки вони доцільні, інакше кажучи, прагматично виправдані.

У вітчизняній філософській літературі проблема цінностей аналізується від початку 60-х років ХХ ст. Але і досі в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних аксіологів не має однозначного трактування поняття «цінності» і сьогодні їх існує понад сто.

Більшість вчених звертають увагу на те, що будь-яка людина (а тим більше дитина), зі всієї сукупності психічних аспектів, акцентує увагу саме на оцінюванні того чи іншого явища, поведінки людей, з якими спілкується, причому емоційне і раціональне сприйняття буде залежати від психологічного стану.

Найважче в Україні на сьогоднішній день соціально-економічна і політична обстановка, створила певну систему цінностей, в якій розривається і формується дитина, як особистість, і яка далеко не завжди відповідає всім вимогам її нормальної соціалізації.

У цих умовах закріплення в законодавстві України, особливо в Сімейному кодексі, поняття «захист прав та інтересів дитини» це не просто використання традиційного поняття «захист прав і законних інтересів дитини», а введення в правовий обіг поняття, наповненого новим змістом, і вимагає свого законодавчого закріплення як юридичного терміну, в якому в змістовному плані були б враховані всі основні специфічні аспекти захисту прав та інтересів дитини.

По-друге, тому, що в конкретному розумінні нами цих понять, беручи до уваги, те, що при дослідженні прав дитини ми неодноразово зіштовхуємося з тим, що не будь-які інтереси та потреби є правовими, а тільки ті, які визначені в законодавстві, то цілком природно багато з них не можуть бути реалізовані. І саме в цих випадках, на наш погляд, і необхідний їх захист зацікавленими в цьому особами – членами сім'ї, вихователями, викладачами та просто приватними особами, не обов'язково при наявності певної кваліфікації.

Однак, як показує практика, здійснення такого захисту рано чи пізно потребуватиме її законодавчого закріплення і класифікації як в цивільному праві України, і особливо, з граничним ступенем однозначного розуміння в Сімейному кодексі України, оскільки саме там термін «захист» винесено як необхідний тільки у другому розділі – Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків. Захист сімейних прав та інтересів, де сказано, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу [гл. 2, § 18 (1)].

У нашому дослідженні ми вже звертали увагу на те, що цілком можливе існування правових за змістом, але не охоронюваних законом інтересів, для розуміння захисту прав дитини це положення має особливе значення, оскільки іноді ці інтереси в повній мірі забезпечуються моральними нормами, але з певного віку (на цьому питанні ми надалі зупинимося більш детально) вона повинна не тільки зрозуміти, а й прийняти той факт, що багато з її потреб мають протиправний характер і не можуть бути задоволені.

Наприклад, таке цілком реальне і практичне питання про забезпечення кожної дитини комп'ютером, хоча б шкільного віку, є не просто потребою, а й необхідністю, при переході на дистанційне навчання або при складанні зовнішнього тестування.

З цілком зрозумілих причин не держава, ні тим більше, деякі батьки, неспроможні його придбати, а це вже порушення законного права дитини на отримання освіти.

Отже, в таких випадках, в спеціальних фракціях Верховної Ради, можуть бути прийняті підзаконні акти із зазначенням деяких осіб, що відповідають за їх реалізацію.

Висновки. Можемо стверджувати що ситуація, яка на сьогодні існує у світі, так і в Україні, вносить свої корективи, і діти можуть її сприймати тільки в інтерпретації дорослих, отже, виникає потреба в пошуку її донесення саме до дітей, оскільки поки що ніхто не в змозі передбачити психологічних наслідків як для дітей так і для дорослого населення.

Отже, і тут ми цілком усвідомлено говоримо саме про правовий захист дітей, а не охорону, оскільки в даному випадку поняття «захист», «правовий захист» має набагато широкій зміст.

Грунтуючись на тому, що дане поняття розглядається в логіці, ми цілком можемо скористатися цим і в нашому дослідженні, а саме, тому що найважливіші характеристики слова, його обсяг і зміст пов'язані зі значенням і сенсом, отже, саме сенс (сигніфікат) показує, яка інформація міститься в слові. При цьому значення і сенс (обсяг і зміст в поняттях можуть співвідноситись по-різному).

Так деякі поняття мають одне і теж значення, але висловлюють різний зміст. Деякі поняття, якщо вони не позначають ні одні з реальних предметів або явищ, можуть мати тільки сенс (оскільки мислимо ми в рамках конкретних образів «образне мислення», але не має значення... Отже, елементи логічної структури поняття безпосередньо пов'язані з елементами логічної характеристики слова та самого предмета, про який складено дане поняття. Це необхідно враховувати при використанні різних видів понять в реальному розумовому процесі.

Список використаних джерел:

1. Глиняна К. М. Проблеми реформування законодавства у сфері охорони дитинства. Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 417–420.
2. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. К.: Наукова думка, Т. 3, С. 379; Т. 5. С. 824.
3. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса: Фенікс. 2012. 492 с.
4. Цивільний кодекс України. Станом на 01 січня 2023 р.: наук.-практ. коментар / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитонова Є. О., канд. юрид. наук, доц. Калітенко О. М. Київ : Норма права, 2023. 1424 с.
5. Закон України «Про охорону дитинства». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 30, ст. 142.

